

Логоша Р.В.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету*

Підвальна О.Г.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету*

Ільченко І.І.

*аспірант кафедри аграрного менеджменту
Вінницького національного аграрного університету*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОВОЧЕПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Анотація

У статті проведено аналіз трансформаційних процесів у діяльності вітчизняних овочепереробних підприємств у сучасних умовах ринкової економіки. Визначено і досліджено особливості функціонування овочепереробних підприємств в Україні та проблеми у їх діяльності. Визначено і проведено аналіз результатів господарської діяльності вітчизняними овочепереробними підприємствами в процесі трансформації економічної системи з урахуванням вітчизняних особливостей і тенденцій розвитку овочепродуктового підкомплексу України. За результатами аналізу виробничих потужностей найбільших овочепереробних підприємств України досліджено особливості їх функціонування в сучасних умовах ринку. Обґрунтовано засади формування цін на овочі овочепереробними підприємствами та визначено фактори впливу на неї. Проведено аналіз товарної структури експортно-імпоротної діяльності продуктами переробки овочів. Запропоновано напрями подальшого розвитку овочепереробної галузі України.

Вступ. В умовах загострення продовольчої проблеми особливого науково-теоретичного і практичного значення набувають дослідження впливу економічних трансформацій на розвиток аграрного ринку й окремих його галузей як у світовому масштабі, так і на рівні окремих країн. Зазначене посилюється й тим, що на сучасному етапі аграрний ринок залишається фактично визначальною частиною будь-якого національного ринку. При цьому важливим серед складників аграрного ринку є ринок овочевої продукції, який, як і інші ринки, характеризується постійними змінами в умовах глобалізаційних трансформацій. Зазначене має безпосередню інтерпретацію в Україні з огляду на величезний потенціал галузі, перспективи подальших ринкових трансформацій, а також наявні численні дисфункції даного ринку.

Продукція овочепереробної промисловості є важливим складником харчового ланцюга. Забезпечення продукцією переробки овочів є одним із завдань сучасного вітчизняного продовольчого ринку. Основними проблемами в діяльності овочепереробних підприємств в Україні є відсутність у багатьох із них налагоджених зв'язків із постачальниками овочевої сировини, доступ до ринків збуту, висока енергоємність виробництва, низький рівень забезпеченості овочесховищами для зберігання продукції протягом року [1]. Незадовільне функціонування в Україні овочепереробної промисловості стало наслідком скорочення виробництва овочевої продукції та зростання її імпорту [2, с. 31].

Метою статті є проведення досліджень трансформаційних процесів у діяльності вітчизняних овочепереробних підприємств у сучасних ринкових умовах.

Дослідження трансформаційних процесів в овочепереробній галузі України підтверджується великою кількістю наукових праць. Зокрема, вагомий науковий внесок у контексті зазначеного зробили такі вчені-економісти, як В. Андрійчук, П. Гайдуцький, В. Гудзь, С. Дем'яненко, С. Каленська, С. Кальченко, С. Корнієнко, Р. Логоша, В. Муковоз, Н. Перепелиця, В. Писаренко, В. Рудь, П. Саблук, О. Ульяновченко, О. Шпичак та ін. Проте питання подальших напрямів розвитку вітчизняної овочепереробної галузі в сучасних умовах трансформаційних змін залишається недостатньо висвітленим.

1. Стан та тенденції розвитку ринку овочевої продукції в Україні

Потенціал виробництва овочевої продукції та продукції її переробки залишається нереалізованим з причин довготривалого становлення вітчизняного ринку овочевої продукції. При цьому вітчизняний ринок овочевої продукції необхідно розглядати як частину загальної економічної системи, де його проблеми тісно переплітаються з наявними існуючими проблемами в економіці країни.

Також однією з головних причин повільного розвитку вітчизняного ринку овочевої продукції в Україні в сучасних ринкових умовах є недосконалий механізм державного регулювання, який залишається недосконалим і малоефективним і не завжди адекватно реагує на наявні виклики, як внутрішні, так і зовнішні.

Необхідність нарощування потенційних можливостей овочепродуктового підкомплексу України зумовлена передусім потребою у забезпеченні населення країни високоякісною продукцією овочівництва, яка є основним джерелом поповнення організму різного типу вітамінами, мінералами, мікроелементами, унікальні властивості яких є однією зі складників здоров'я суспільства. Овочі є незамінним продуктом у раціоні харчування населення будь-якої країни, тому насиченість вітчизняного ринку овочевою продукцією забезпечить продовольчу безпеку України та створить необхідні передумови для заповнення нею відповідної ніші на внутрішньому та світових ринках продовольства. Овочі належать до групи продуктів повсякденного

харчування. Враховуючи раціональні норми харчування, затверджені МОЗ України, населення країни має споживати 161 кг овочів протягом року. За даними офіційної статистики, у 2015 р. рівень споживання овочів на одну особу в Україні становив 160,8 кг (табл. 1). Проте споживання овочів у регіонах України суттєво відрізняється.

Основоположним етапом планування виробництва та використання продукції овочівництва є баланс її споживання, в якому відображається плановий рух овочевої продукції та окремих продуктів її переробки. За орієнтації на дрібнотоварного виробника в Україні в 2000–2015 рр. була використана вже вироблена і зібрана продукція. По овочевих і баштанних продовольчих культурах безпосередньо на споживання населення, тобто за прямим призначенням, було використано у 2015 р. 6 890 тис. т. Водночас згодовано худобі 1 564 тис. т, а це майже четверта частина врожаю, що дуже багато. Ще 1 203 тис. т овочів і овоче-баштанних культур згнили у процесі зберігання (табл. 1). Таким чином, 40% вирощеного і вже зібраного врожаю овочів не попало на столи жителів України.

Таблиця 1

**Баланс овочів і баштанних продовольчих культур в Україні,
2000–2015 рр., тис. т**

Показники	Роки							Відх., 2015 р. до 2000 р. % (разів)
	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	
Виробництво	6195	7606	8873	10815	10668	10323	9792	158,1
Зміна запасів на кінець року	201	196	-22	458	-13	183	-213	-
Імпорт	29	100	311	213	237	225	95	3,3р.
Усього ресурсів	6023	7510	9206	10570	10918	10365	10100	167,7
Експорт	30	150	335	346	379	294	212	7,1р.
Витрачено на корм	728	1214	1337	1568	1747	1620	1564	2,1р.
Витрачено на посадку	86	90	118	127	130	117	110	127,9
Втрати	177	393	835	1077	1231	1223	1203	6,8р.
Фонд споживання	5002	5663	6581	7452	7431	7019	6890	137,7
у розрахунку на 1 особу, кг	101,7	120,2	143,5	163,4	163,3	163,2	160,8	158,1

Джерело: складено за [3]

Пропозиція овочів і баштанних продовольчих культур на ринку овочевої продукції в Україні формується за рахунок реалізації продукції, вирощеної в сільськогосподарських підприємствах, господарствах населення, за рахунок

запасів та імпорту. Починаючи з 2010 р. галузь овочівництва демонструє динамічне зростання виробництва овочевих культур. Як наслідок, рівень самозабезпеченості України овочами і баштанними продовольчими культурами в 2015 р. (відношення виробництва до внутрішнього використання в Україні) становив 100,3%. Цей критерій показує, наскільки фонд споживання задовольняється власним вітчизняним виробництвом овочевої продукції.

Зазначені тенденції дали змогу Україні перетворитися на потужного експортера овочів на світовому ринку. Так, за 1990–2015 рр. реалізація на зовнішньому ринку овочів зросла у 7,1 раза. Але експортні можливості українського овочівництва в 2015 р. не були реалізованими через постійні обмеження на традиційному нашому ринку збуту – у Росії. Проте це нарешті дало змогу експортоорієтованим суміжним підприємствам відшукати канал, через який українські овочі почали реалізовуватися на європейський ринок, насамперед у чорноморські країни.

Найбільшими виробниками (ТОП 5) овочів, корнеплодів и бахчевих в Україні за показниками чистого доходу в 2015 р. стали «Західний Буг» (1,07 млрд. грн.), «Уманський тепличний комбінат» (405 млн. грн.), «Органік сістемс» (368 млн. грн.), комбінат «Тепличный» (367 млн. грн.) та агрофірма «Роднічок» (347 млн. грн.) [4].

Ефективний розвиток овочепродуктового підкомплексу України неможливо забезпечити без застосування сучасних інноваційних технологій та впровадження досягнень НТП, стабільної макроекономічної політики, створення необхідних умов для залучення інвестицій, розвитку людського капіталу, ринкової та соціальної інфраструктур [5, с. 173].

Ураховуючи постійно зростаючий попит на продукцію овочівництва та потенційні можливості країни щодо збільшення валового виробництва овочів та продукції її переробки, слід застосовувати у сільськогосподарських підприємствах сучасні технології вирощування культур, які передбачають: максимально можливе пристосування до конкретних ґрунтово-кліматичних умов окремого господарства, сорту і вимог замовника щодо готової продукції; нарощування площі зрошувальних земель у підприємствах; постійне збагачення новими сортами, гетерозисними гібридами, матеріалами, способами та прийомами вирощування; застосування екологічно адаптованих систем удобрення на основі збалансованого землекористування.

Ринкові відносини дедалі більше стають основними факторами регулювання виробництва овочевої продукції, впливають на рівень і динаміку цін та інші показники ефективності. Сучасні параметри розвитку овочепродуктового підкомплексу визначаються не тільки специфічними умовами виробництва і розподілу продукції, характерною особливістю яких є скорочення та різке подорожчання застосовуваних ресурсів, а передусім об'єктивними законами ринку та змінами його кон'юнктури [6, с. 24].

Поряд із зазначеними тенденціями відбулися й суттєві зміни у каналах реалізації овочевої продукції, які, на нашу думку, ще не набули оптимального співвідношення та якості. Так, у 1990 р. структура реалізації овочів

сільськогосподарськими підприємствами складалася так: переробним підприємствам – 89,4% (3 775,6 тис. т), на ринку – 8,0% (337,7 тис. т), населенню (у рахунок плати праці та пайовикам у рахунок орендної плати) – 2,6% (109,4 тис. т), інші канали – 0%. До середини 90-х років частка реалізації овочів переробним підприємствам знизилася більш ніж удвічі, а населенню і на ринку збільшилася майже у шість разів. Продовження зазначених тенденцій прослідковується аж до середини першого десятиліття ХХІ ст. Починаючи з 2005 р. зростає частка реалізації переробним підприємствам, яка в 2015 р. становила 53,3% (556,2 тис. т), за іншими каналами – 43,9% (457,6 тис. т). При цьому реалізація овочів на ринку і населенню з кожним роком знижується й у звітному році становить 2,8% (29,1 тис. т) і 0,0% (0,5 тис. т) відповідно (рис. 1).

На споживчий ринок овочева продукція надходить не лише переважно через звичні канали – переробну промисловість, як це відбувалося за умов планового господарювання, але й через міські ринки, видачу в рахунок оплати праці працівникам, як тимчасові, як на нашу думку, канали, так і через канали, що є характерними для розвинених ринків – до пунктів вторинної переробки централізованого роздрібу та через власну дистрибуцію. Через нецентралізовані магазини роздрібної торгівлі, наприклад, напряму від господарств чи через посередників реалізується до 90% загального продажу свіжої та замороженої овочевої продукції.

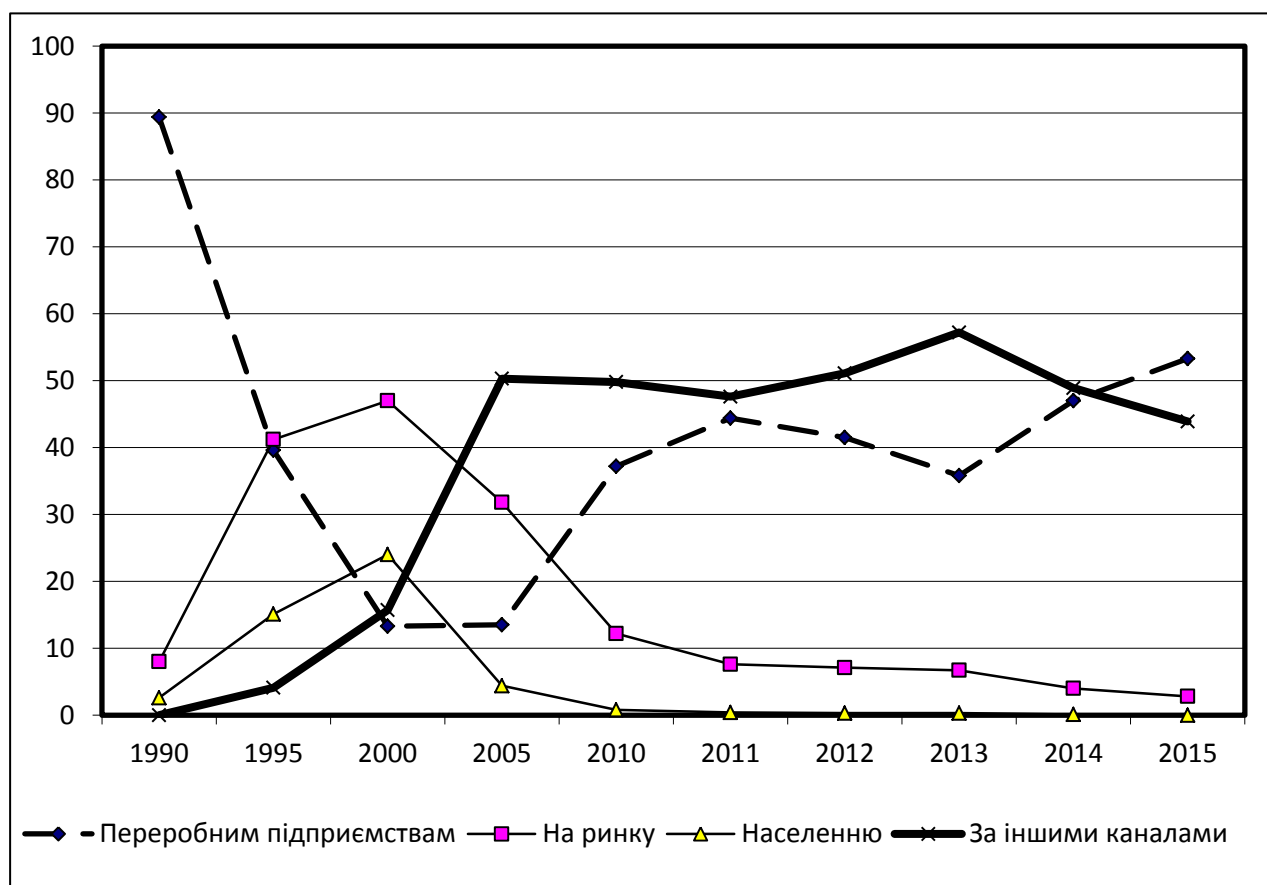

Рис. 1. Структура реалізації овочів сільськогосподарськими підприємствами за основними каналами в 1990–2015 рр., %

Джерело: складено за [3]

2. Аналіз трансформацій у діяльності овочепереробних підприємств

Овочепереробна промисловість – це складова частина відповідного підкомплексу АПК, що переробляє різноманітну продукцію овочівництва. Сировинний фактор у розміщенні підприємств цієї галузі відіграє основну роль. Через це найбільша концентрація підприємств овочепереробної промисловості спостерігається на півдні України. Саме тут, на території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької областей та окупованої території Автономної Республіки Крим, сформувався спеціалізований район виробництва овочеконсервної продукції. Головні центри – Одеса, Херсон, Сімферополь, Ізмаїл, Мелітополь, Бердянськ. Розміщене це виробництво і в районах Поділля, а також у Черкасах, Житомирській, Полтавській та Донецькій областях.

Фактори, які впливають на зростання економічної ефективності виробництва та переробки овочів, поділяють на п'ять груп: фактори пропозиції, фактори попиту й обміну, фактори взаємодії підприємств із державою, фактори економічних взаємовідносин із підприємствами, фактори зовнішнього середовища, що визначають прибутковість підприємства в ринкових умовах. Зазначені фактори дають змогу комплексно оцінити рівень ефективності виробництва та переробки овочевої продукції, що є підґрунтям для оцінки результатів діяльності та розробки напрямів підвищення економічної ефективності.

Сучасний стан промислової переробки овочів зменшив зацікавленість великих сільськогосподарських підприємств у розширенні площ та інвестування в галузь овочівництва, незважаючи на те що Україна входить до першої десятки світових лідерів за валовим виробництвом овочевих і баштанних культур та має значний експортний потенціал.

Для великих овочепереробних підприємств стабільна за якістю та ціною пропозиція сировини на ринку залишається проблемною. Постачальники сировини надають перевагу альтернативним каналам реалізації овочів, на яких вони можуть швидко одержати готівку: на міських ринках, через власну фірмову мережу, через інші канали реалізації. Частка високоякісної сировини, яку забезпечує овочепродуктовий підкомплекс, становить лише 55% від загального виробництва, що послаблює пропозицію навіть на внутрішньому ринку та відкриває більші можливості для імпорту.

Якщо за умов функціонування планової економіки виробництво і збут продукції овочівництва визначалися на основі директивного плану, то з певного моменту виробники овочів і овочепереробні підприємства, функціонуючи за ринкових відносин, почали працювати і реалізовувати продукцію самостійно, що викликало проблему налагодження співпраці по вертикалі між учасниками ринку на нових мотиваційних засадах. Для більшості з них таке переформатування стосунків не було результативним, тому постачання овочевої сировини стало проблемою, з якою зіткнулися всі овочепереробні підприємства України, Росії та інших пострадянських держав. У наукових колах ця проблема відома під назвою низької ринкової адаптивності керівників сільськогосподарських та переробних підприємств.

Великі овочепереробні підприємства повинні відходити від поведінки орієнтації лише на сьогоднішню рентабельність у своїй діяльності та починати розвивати довгострокові партнерські взаємовідносини між товаровиробниками овочів [7, с. 68]. Із року в рік для забезпечення овочепереробних підприємств сировиною керівництвом усе більшої кількості підприємств приділяється суттєва увага застосуванню нових методів співпраці з виробниками овочів, утворенню та зміцненню заготівельної мережі та збільшенню закупок овочів у приватних господарствах.

Низький рівень забезпечення якісною сировиною овочепереробних підприємств в Україні є наслідком розвитку деструктивних процесів у ланцюгу «виробник – переробне підприємство», передусім у контексті державного регулювання як виробництва овочів, так і їх реалізації переробним підприємствам [8, с. 61].

Середньо- та довгострокові коливання цін є визначальним при формуванні довгострокових очікувань виробників як основи їх стратегічних рішень щодо згортання чи розширення виробництва. Їх значна з року в рік амплітуда та тенденція незначного довгострокового зростання деформують переваги овочівництва як привабливого для господарювання сегменту сільськогосподарського виробництва. Іншою стороною проблеми є висока собівартість переробки, особливо за низького завантаження переробних потужностей, що виливається у високу граничну собівартість одиниці переробленої продукції. У певні моменти посилення короткострокової пропозиції переробники, керуючись одержанням короткострокових вигод, забувають про довгострокові партнерські відносини із постачальниками овочів та неадекватно (для умов ринку, коли попит перевищує пропозицію) діють, зменшуючи закупівельні ціни, тим самим руйнуючи довгострокові основи співпраці у вертикалях. Це призводить до зворотного ефекту в середньо- та довгостроковій перспективі – скорочення пропозиції овочів для переробних підприємств із короткострокової переростає в стійку тенденцію. Іншими словами, паритет цін, який існував раніше, і, відповідно, питома вага доходів переробників та виробників у загальних доходах від реалізації продукції кінцевому споживачу з року в рік змінювалися не на користь останнього. Розвивався процес зниження відносних цін закупівлі овочів, тобто продовжувалася тенденція посилення відокремленого господарювання переробників, послаблення їх ролі як центрів вертикально інтегруючого впливу в галузі. Попри підвищення закупівельних цін на овочі, прибутковим є їх вирощування, а прибутки овочепереробних підприємств у розрахунку на тону переробленої овочевої продукції не зменшуються, а часом навіть підвищуються.

Водночас закупівельні ціни, що пропонують овочепереробні підприємства, продовжують бути основним ціновим орієнтиром під час реалізації овочів. Закупівельні ціни овочепереробних підприємств залишаються основним індикатором ринку як і в силу традиційного сприйняття ринку його операторами, так і в силу того, що ні державні органи, ні національні чи регіональні об'єднання, ні незалежні маркетингові агенції не відслідковують цінові індекси по інших збутових каналах.

Іншою помітною негативною тенденцією є те, що під час реалізації овочепереробні підприємства за сировину із сільськогосподарськими підприємствами розраховуються значно пізніше, ніж овочева продукція для переробки надходить на підприємство, хоча термін переробки і реалізації готової продукції становить декілька днів. Іншими словами, сільське господарство кредитує овочепереробну промисловість, передаючи на переробку овочі без передоплати або без розрахунку за сировину одночасно з передачею овочів.

Несвоєчасність платежів, невиконання цінових гарантій, як і невиконання попередніх домовленостей щодо виробництва та збуту овочів, призводять до того, що аграрії відшукують більш вигідні канали збуту продукції. Реалізуючи овочеву продукцію на ринку через мережі централізованих супермаркетів, власну торговельну мережу, дистрибуцію в нецентралізовану роздрібну мережу магазинів, товаровиробники мають можливість самостійно вивчати кон'юнктуру овочевого ринку та орієнтувати на неї своє виробництво. Продаж овочевої продукції таким способом забезпечує більш оперативне надходження коштів і зменшує залежність товаровиробників від заготівельників. Реалізація овочів самостійно на продовольчому ринку в цьому сенсі більш вигідна. Однак, у цілому через низький асортимент продукції, транспортні обмеження та ускладнення доступу в «овочевий бізнес» більшість аграріїв вимушена реалізовувати овочі посередницьким структурам, утрачаючи при цьому частину власного доходу.

Парадокс ситуації в тому, що в умовах сьогодення всі наявні потужності великих овочепереробних підприємств удвічі більші за величину фактичного річного валового надходження овочевої продукції з усіх секторів економіки. За такого виробництва наявні потужності овочепереробних підприємств можуть бути завантажені продукцією об'єктивно більше на 65%. Ефективність переробки завжди залежить від повнішого використання виробничих потужностей і лише в деяких випадках, за умови значного технологічного відставання, – від реконструкції й технологічного переоснащення. Однак фактична велика відсоткова завантаженість є наслідком подальшого збільшення надходження овочевої продукції в силу поступової збалансованості ціни, що пропонують овочепереробні підприємства.

Складнощі із закупівлею сировини змушують великі спеціалізовані переробні підприємства вести не просто конкурентну боротьбу за її постачальників, а й формувати довгострокові підходи до створення стабільної системи постачання. Іншими словами, на багатьох підприємствах прийшло розуміння, що, крім традиційного маркетингу (маркетингу кінцевої продукції), назріла необхідність глибокого застосування ресурсного маркетингу, яким потрібно займатися, перебуваючи на місці овочепереробного підприємства, відчуваючи, що ваш канал просування продукції до кінцевого споживача програє іншим каналам.

Отже, на основі зазначених процесів, можна констатувати, що існує значна недосконалість ринкових відносин між безпосередніми виробниками та переробними підприємствами, що спричинює ціновий диспаритет та низький

рівень рентабельності перших за цій моделі взаємовідносин. Одним зі шляхів виходу з кризи, пов'язаної з невідповідністю вартості виробництва та закупівельних цін, як ми вважаємо, є заохочення до відбудови довгострокових стабільних відносин, заохочення та зацікавлення виробників умовами, коли переробні підприємства зацікавлені в співпраці, розуміють проблеми виробника та націлені на сприяння здешевленню вирощування за рахунок створення централізовано керованої ритмічної системи поставок.

Процеси зменшення кількості сільськогосподарських підприємств, що займаються вирощуванням овочів, та змін у каналах реалізації овочів відбувалися паралельно зі змінами у формах власності овочепереробних підприємств. Із державних овочепереробні підприємства перетворилися у приватні, акціонерного типу підприємства. На основі Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 4 жовтня 1992 р. № 2269-ХІІ, трудові колективи взяли в оренду майно цих підприємств із правом подальшого його викупу [9]. За рахунок різкого підвищення цін на овочеву продукцію, колективи овочепереробних підприємств у 1993–1994 рр. викупили ці підприємства і стали їх власниками. Рівень участі працівників сільського господарства у викупі державного майна овочепереробних підприємств становив 35–90%.

Приватизовані великі овочепереробні підприємства протягом останніх 15–17 років пережили досить складний період. Різке зменшення виробництва овочів та низка інших зазначених вище причин, що спостерігалися на протязі майже 10 років, змінилися періодом відносної стабілізації виробництва починаючи з перших років попереднього десятиріччя.

Вітчизняні овочепереробні підприємства, які раніше постачали свою продукцію на російський ринок, знижують обсяги виробництва через ускладнення проблем зі збутом продукції, що додатково виникають через заборону на імпорт української овочевої продукції з боку уряду Росії та затримками із відшкодуванням ПДВ українським урядом. Деякі підприємства вже припинили роботу а деякі знаходяться на межі зупинки виробництва. Водночас спостерігається активізація контрабанди свіжих та заморожених овочів в Україну. Сукупність визначених причин призводить до втрати напрацьованих каналів збуту, вимушених простоїв, згортання овочеконсервної промисловості та майже повної ліквідації переробних ліній у підсобних цехах сільськогосподарських підприємств. В Україні є достатня кількість потужностей для виробництва консервів, проте рівень їх використання становить 25% через недостатнє забезпечення сировиною та слабку матеріально-технічну базу. Нині фактичний рівень споживання продуктів промислової переробки становить 8,6 умовних банок за 48,8 необхідних, тобто відсоток виконання норми становить 17,6%. Не відповідає сучасним вимогам споживачів і виробництво консервів для дитячого харчування за обсягом й асортиментом. Поки що не задовольняються вимоги покупців і щодо зовнішнього оформлення банок, маркування, етикетки та самої упаковки [10, с. 20]. Як наслідок, сучасний стан

промислової переробки овочів зменшив зацікавленість великих господарств у розширенні площ та інвестуванні в галузь овочівництва.

У процесі таких базових трансформацій прослідковується інша тенденція – виникнення великих вертикально інтегрованих об'єднань, у складі яких сільськогосподарські підприємства, які поряд з орієнтацією на розвинене рослинництво, орендують землю, займаються вирощуванням різних видів овочів, утримують селекційні установи, також мають власні овочепереробні підприємства та підприємства з доставки та реалізації виробленої продукції. Тобто створюється замкнутий цикл починаючи від вирощування овочів закінчуючи реалізацією готової продукції. Зважаючи на інфраструктурну нерозвиненість ринку, такий підхід для агровиробників приносить та продовжує надавати суттєві переваги, оскільки дає можливість не залежати від зовнішніх постачальників сировини та в кінцевому підсумку впливати на ринкову ситуацію, а нерідко й на ринкову ціну. Окремі з таких об'єднань, такі як «Верес», ЗАТ «Чумак» та ЗАТ «Ніжинський консервний завод», уже налагодили й упровадили альтернативні технології організації виробництва овочів.

Відновленню нормальної роботи деяких овочепереробних підприємств сприяло динамічне збільшення інвестицій в овочепереробну галузь разом із правильно обраною стратегією позиціонування готової продукції. Порівняно низька купівельна спроможність населення на протязі останніх років зумовила на українському ринку зниження попиту на овочеву продукцію. Споживачі із середнім та низьким рівнями доходу надають перевагу овочевій продукції на міських ринках, де вона якісніша і представлена в ширшому асортименті. Частка вітчизняної продукції в загальних витратах українських споживачів є однією з найвищих у світі, і якщо брати до уваги лібералізацію імпортного режиму в країні після набуття членства в СОТ, це свідчить про високу конкурентоздатність вітчизняного виробництва.

Нині відсутні необхідні потужності для переробки, доробки і навіть зберігання овочів. В Україні функціонує 703 сховища загальною місткістю 1,4 млн. т для зберігання картоплі і майже 640 сховищ місткістю майже 1 млн. т для зберігання овочів [11]. Окрім того, три чверті сільгосппідприємств не має відповідного обладнання з доробки та переробки овочів, що не дає їм змоги отримати додаткові прибутки, адже помиті і розфасовані овочі можливо реалізувати на 15–20% дорожче. Майже відсутні цехи із заморожування овочів. Запровадження переробки, заморожування та перспективного напрямку – сушіння – дасть змогу виробнику диверсифікувати канали збуту продукції та підвищити рентабельність бізнесу.

У секторі переробки овочів та фруктів в Україні є 335 підприємств, які забезпечують роботою близько 19 тис. осіб. Тут помітна динаміка зростання виручки, але в 2015 р. спостерігалася збитковість галузі, хоча майже 60% підприємств були прибутковими. Внесок сектора переробки овочів і фруктів до ВВП – близько 0,3%. Овочепереробні підприємства в 2015 р. виробили консервованої овочевої продукції обсягом 145 т, що на 6,2% менше порівняно з 2011 р. Окрім консервованих овочів, переробними підприємствами

виробляються також соки фруктові та овочеві і суміші соків. Обсяги виробництва цих видів продукції є більшим, аніж виробництво консервованих овочів (рис. 2).

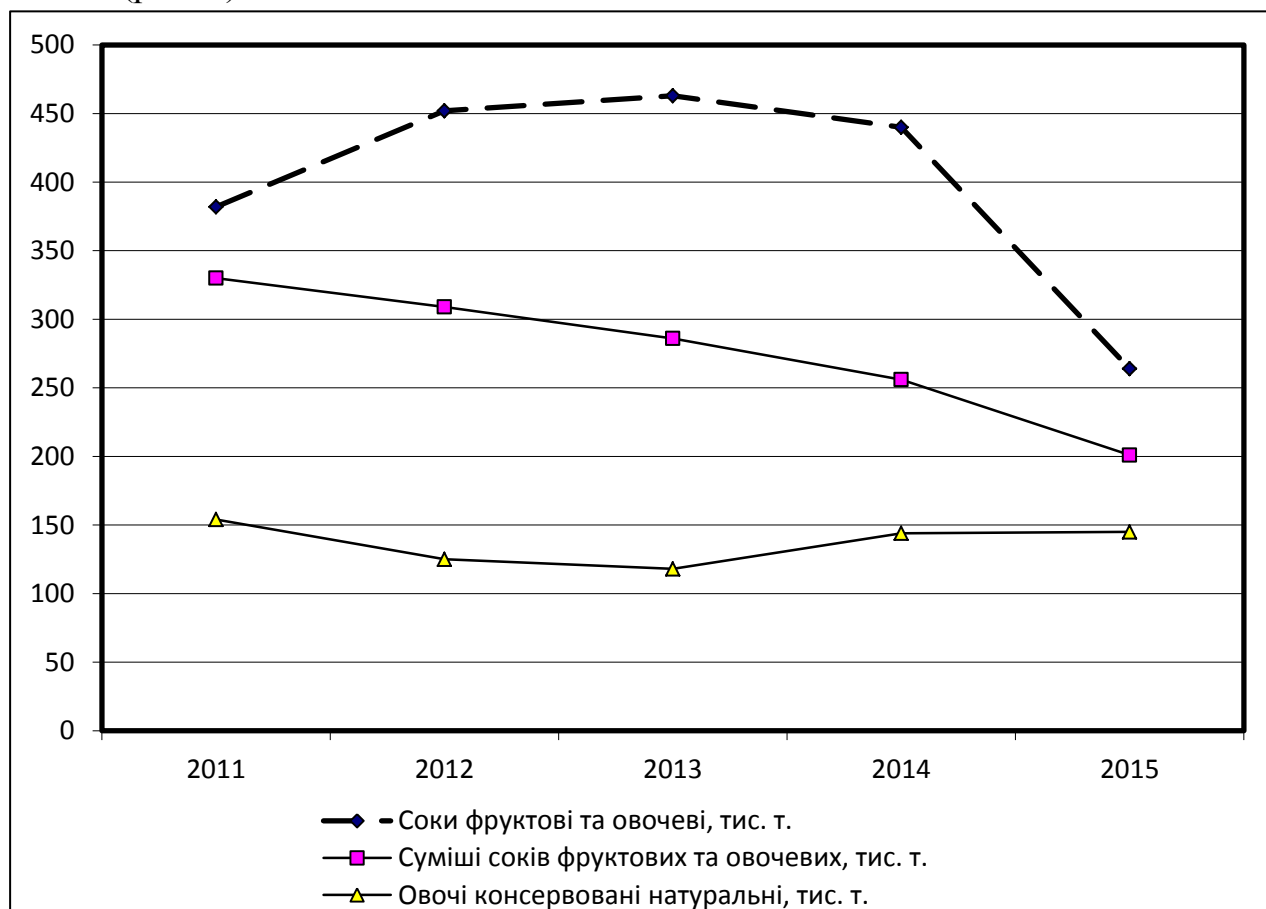

Рис. 2. Виробництво продукції овочепереробними підприємствами в 2011–2015 рр., тис. т

Джерело: складено за [3]

За результатами аналізу виробничих потужностей найбільших овочепереробних підприємств України встановлено, що група компаній «Верес» здійснює виробництво 24 муб/рік; ЗАТ «Чумак» та ЗАТ «Ніжинський консервний завод» – по 20 муб/рік; консервний завод Univer – 15 муб/рік; ЗАТ «Крафт» та СП «Мікаленд» – по 12 муб/рік. Дані підприємства є лідерами у своїй товарній групі овочевої консервації, зокрема: ЗАТ «Чумак» – лідер по томатних консервах; група компаній «Верес» – по грибах; ЗАТ «Ніжинський консервний завод» – по огірках; ВАТ «Волинь-Холдинг» – крупний виробник кетчупів; Білоцерківський, Кам'янець-Подільський, Бродовський, Бережанський, Богуславський консервні заводи спеціалізуються на виробництві консервованого зеленого горошку [12, с. 53].

Сучасному аграрному виробництву, овочівництву зокрема, притаманне явище сезонності виробничого процесу, що позначається на діяльності переробних підприємств. Останні змушені планувати параметри власного виробничого процесу так, щоб якнайменше відчувати вплив даного явища в постачанні сировини та реалізації виробленої продукції.

Результати аналізу досвіду боротьби з явищами сезонності українських овочевих переробних підприємств свідчать, що вони розробили та застосовують систему заходів протидії даному явищу. Зокрема, група компаній «Верес» у боротьбі із сезонністю попиту застосовує розвиток всесезонних напрямів – продукції соусної групи: майонезів, гірчиці, соусів, кетчупів. Окрім того, зосереджує зусилля на переробці грибів, виробництво та попит на які меншою мірою залежать від сезонності, що дає можливість виробляти та реалізувати продукцію впродовж року. При цьому технологічна організація виробничого процесу на підприємстві істотно не змінюється, оскільки даний допоміжний продукт відповідає наявній асортиментній групі, позиціонується як позасезонний і підприємство має необхідні виробничі потужності для його переробки.

Іншою галузевою особливістю є необхідність роботи в умовах періодичного замороження оборотних засобів, оскільки виробничий пік припадає на весну-літо, а максимум продажів – на зиму. З урахуванням цього, а також повної залежності переробних підприємств від результатів роботи аграрних товаровиробників проблеми овочепереробної галузі передусім пов'язані із нестабільністю виробництва у сільському господарстві. Щоб забезпечити випуск стабільно якісної продукції, окремі переробні підприємства формують власну сировинну базу. Так група компаній «Верес» вирощує сировину на 1,5 тис. га, не враховуючи шампінйонного комплексу, і починаючи з 2002 р. на 100% забезпечує власне виробництво гірчицею, зеленим горошком і кукурудзою. На ЗАТ «Ніжинський консервний завод» вирощують огірки на шпалері в агроцеху «Переяславка» [12, с. 55].

Водночас глобалізація економічних зв'язків і здешевлення логістичних схем зумовили масове завезення овочів в Україну з інших країн світу, де спостерігається стрімка спеціалізація галузі за принципом «вирощуємо вдома лише те, що прибуткове, а все інше купуємо». Внаслідок цього намітилася тенденція до скорочення обсягів експорту вітчизняних продуктів переробки овочів. Проте в 2015 р. сальдо зовнішньої торгівлі продукцією переробки овочів було позитивним, що вказує на скорочення імпорту і зростання експорту (рис. 3).

Ефективність функціонування овочепродуктового підкомплексу значною мірою залежить від системи економічних відносин між сільськогосподарськими, заготівельними, переробними і торговельними підприємствами. Виробництво, зберігання, переробка, реалізація, споживання – ланки одного ланцюга, тому неможливо домагатися прибутковості однієї з них за збитковості інших. Необхідні взаємовигідна співпраця, налагодження інтеграційних зв'язків.

Передовий вітчизняний досвід, а також розвиток подібних продуктових підкомплексів у розвинених країнах світу свідчать, що головною передумовою вирішення цієї проблеми є об'єктивні процеси розвитку виробничих відносин і реалізація обґрунтованого економічного механізму відносин між ланками підкомплексу.

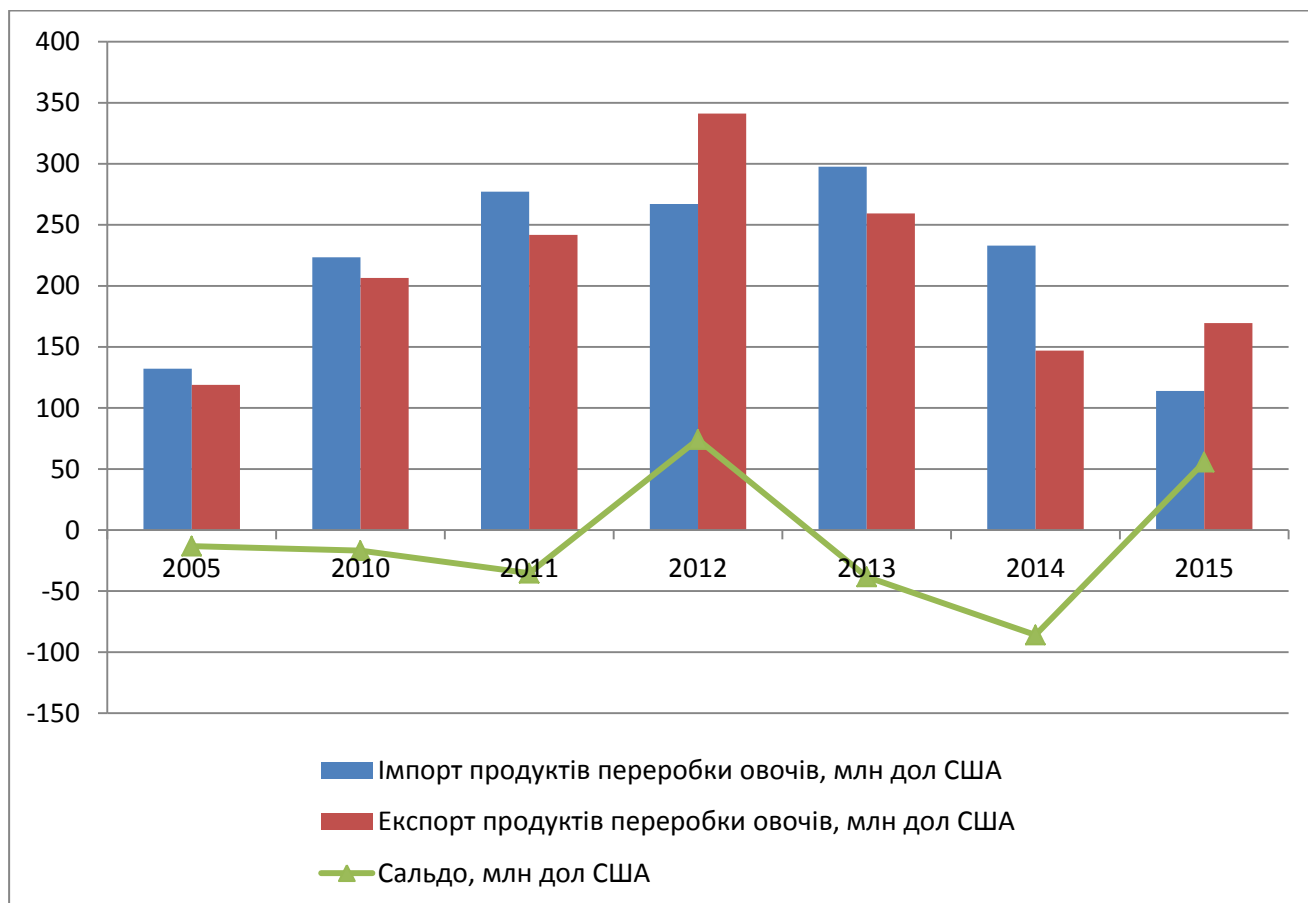

Рис. 3. Товарна структура експорту-імпорту продуктами переробки овочів у 2005–2015 рр., млн. дол. США

Джерело: складено за [3]

У зв'язку із цим майже всі овочепереробні підприємства налагоджують взаємовигідні відносини з фермерами-постачальниками, забезпечуючи їх насінням, засобами захисту рослин, збиральною технікою, стимулюючи до чіткої системи поставок та оплати [6, с. 24]. Так, ТОВ «Глобинський консервний завод «Глобус» перед початком весняно-польових робіт кредитує основних постачальників сировини через надання їм гібридного насіння, засобів захисту рослин, замовляючи виростити певні види овочевої продукції. Як результат, потужності підприємства завантажені на 40% проектною величиною, але підприємство працює над розширенням ринків збуту консервованої продукції, асортименту овочевих консервів і на цій основі розширенням сезону закупівлі продукції у фермерських та приватних господарствах місцевого населення.

Миргородський консервний завод закуповує овочі у місцевих фермерів і населення, причому орієнтується на малі та середні фермерські господарства. У своїй роботі покладається на довгострокову співпрацю з виробниками продукції, стимулюючи їх ціновою політикою та стабільністю довгострокових партнерських угод. Стратегія підприємства базується на розвитку сировинної бази у Полтавській області, для чого підприємство проводить семінари для фермерів, на яких надає інформацію щодо ефективного вирощування овочів,

допомагає у співпраці із насінневими компаніями та компаніями – постачальниками засобів захисту рослин.

Для успішного розвитку овочепереробної галузі підприємствам необхідно випускати якісну, а отже, і конкурентоспроможну продукцію. Для реалізації цього завдання потрібно прийняти стратегію стабільного економічного розвитку на основі вдосконалення економічних відносин між виробниками та переробниками овочевої сировини, що є необхідним заходом щодо розвитку овочепродуктового підкомплексу України.

Для розширення сезону продажу продукції перед товаровиробниками постає болюче питання зберігання, пакування, транспортування продукції із збереженням товарного виду та поживних властивостей. За спостереженням спеціалістів, на ринку овочевої продукції України в зимово-весняний сезон присутня імпортна овочева продукція, завезена з країн-сусідів: Словаччини, Угорщини, Польщі та Іспанії. Отже, питання розширення сезону продажу овочевої продукції господарств залишається актуальним.

3. Державне регулювання ринку овочевої продукції в Україні

Як уже зазначалося, однією з головних причин повільного розвитку ринку овочів в Україні в сучасних умовах залишається недосконалий механізм державного регулювання, який залишається недосконалим і малоефективним і не завжди адекватно реагує на наявні виклики, як внутрішні, так і зовнішні. Актуальним є питання вдосконалення наявного механізму державного регулювання розвитку ринку овочів, розроблення нових напрямів діяльності, підвищення ефективності діяльності органів державного управління, вдосконалення інструментів державного регулювання на ринку овочів на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Для розвитку овочівництва та овочепереробної галузі Кабінетом Міністрів України 31 жовтня 2011 р. було схвалено Концепцію розвитку овочівництва та переробної галузі, спрямовану на збільшення обсягів виробництва продукції овочівництва та переробної галузі шляхом залучення інвестицій та надання державної підтримки [13, с. 12]. На основі даної Концепції в розрізі областей України було розроблено програми розвитку овочівництва та переробної галузі регіону (області). Так, Департаментом агропромислового розвитку Вінницької облдержадміністрації для забезпечення населення області овочевою продукцією відповідно до встановлених раціональних норм споживання, а також сировиною підприємств переробної промисловості, збільшення питомої ваги виробництва овочів у сільськогосподарських підприємствах, розвитку ринкової інфраструктури, стабілізації цінової ситуації на ринку овочевої продукції затверджено Програму розвитку овочівництва та переробної галузі Вінницької області на період до 2020 р. від 28 жовтня 2011 р.

Однак реалізація положень цього нормативно-правового документу досить часто знаходиться не на належному рівні, а недостатня системність та узгодженість законодавства України, а також його вибіркове виконання,

мають негативний вплив на виробництво та переробку овочевої продукції та потребують удосконалення механізмів державного регулювання ринку овочів.

Провідними державами світу напрацьований багатий досвід регулювання ринку овочів. Однак невирішеним залишається питання щодо прийнятності тієї чи іншої моделі, проєктованої на український ґрунт. У будь-якому разі власна модель повинна бути адаптованою до національних особливостей та менталітету, потребує визначення значимих для держави пріоритетів і важелів регуляції.

У країнах ЄС механізм регулювання розвитку виробництва овочевої продукції функціонує на таких принципах, як: підтримка цін на овочеву продукцію власного виробництва; регулювання обсягу виробництва овочевої продукції, оскільки в умовах насиченого ринку цінового регулювання недостатньо, щоб запобігти зниженню доходів фермерів і перевиробництву продукції; пільгове кредитування, що здійснюється в таких формах, як здешевлення процентної ставки за кредит, відшкодування певної частки кредиту державою, звільнення від сплати боргу та ін.; податкова форма фінансової підтримки, що встановлюється фермерам, які беруть участь у виконанні державних програм розвитку овочівництва за умови, що вони дотримуються встановлених вимог під час їх виконання; фінансування виробників овочевої продукції з державного бюджету через надання їм прямої допомоги на закупівлю елітного насіння, екологічнобезпечних засобів захисту рослин, модернізацію виробництва на інноваційній основі.

Політика державної підтримки нарощування виробництва та переробки овочевої продукції здійснюється Міністерством аграрної політики та продовольства України за такими основними напрямками:

- збільшення обсягів фінансування державних цільових програм;
- запровадження нових механізмів кредитування;
- збільшення обсягів фінансування будівництва овочесховищ;
- стимулювання залучення коштів на вітчизняних та закордонних фондових ринках;
- стимулювання залучення приватних інвестицій у галузь овочівництва;
- податкове стимулювання виробництва і переробки овочевої продукції;
- розвиток страхування галузі овочівництва.

Для розвитку вітчизняної галузі овочівництва необхідним є подальший розвиток інфраструктури овочевого ринку та ефективного механізму його державного регулювання. Одним із напрямів є створення оптових продовольчих ринків, де б реалізувалися свіжі овочі. Важливе місце у їх створенні відводиться об'єднанням товаровиробників овочевої продукції на кооперативних засадах. Учасники таких об'єднань мають створювати можливість заготівельно-збутові кооперативи, які будуть займатися безпосередньо реалізацією продукції з функцією передпродажної доробки.

Державне регулювання оптового ринку овочевої продукції має базуватися на утворенні вертикально інтегрованих структур за участю виробників овочів та оптових торговельних закладів. Між товаровиробниками овочів і кінцевим споживачем мають бути дуже коротка відстань та невелика націнка на товар.

Механізм дотування виробництва, заготівлі та переробки овочевої продукції має бути сформований на основі дотримання виробниками овочів, заготівельними кооперативами овочевого спрямування, овочепереробними підприємствами комплексу вимог, які сприятимуть, з одного боку, збалансованому, гармонійному функціонуванню всіх учасників овочепродуктового підкомплексу, а з іншого – нарощуванню виробництва якісної, за доступною для населення ціною та конкурентоздатної на зовнішньому ринку овочевої продукції.

Для реалізації цього завдання на державному рівні потрібно розробити і прийняти стратегію стабільного економічного розвитку на основі вдосконалення економічних відносин між виробниками та переробниками овочевої сировини, що є необхідним заходом щодо розвитку овочепродуктового підкомплексу України [14, с. 49].

Для цього необхідно знизити ступінь монополізації переробних і заготівельних підприємств вітчизняного овочепродуктового підкомплексу, які нині спроможні вести ціновий диктат на овочеву сировину, оскільки останню через свої технологічні властивості сільськогосподарські виробники не можуть зберігати і переробляти. На основі цього необхідно вдосконалити механізм формування закупівельних цін на вітчизняному ринку овочів.

Висновок. Вивчаючи основні проблеми вітчизняної переробки овочевої продукції, виходом із такого становища є переведення всіх виробництв за допомогою інноваційної моделі розвитку на якісно новий рівень функціонування. Це допоможе стабілізувати розвиток економіки, зробити вітчизняні підприємства переробної галузі конкурентоспроможними імпортерами високоякісних продуктів, розширити ринок збуту продукції національних товаровиробників на міжнародному ринку.

Результати дослідження діяльності великих вітчизняних овочепереробних підприємств указують на те, що факторами їх успіху в сучасних ринкових умовах господарювання є розвиток всесезонних напрямів, диверсифікація виробництва для боротьби із сезонністю виробництва і реалізації продукції; вертикальна інтеграція у напрямі співпраці із сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими господарствами та господарствами населення або створення власної сировинної бази.

Державна політика підтримки овочепереробної промисловості має бути спрямована на сприяння розвитку сільськогосподарських заготівельних та збутових кооперативів та мережевих структур із замкненими ланцюгами виробництва «від поля до столу»; стимулювання виробництва інноваційної продукції глибокої переробки; встановлення жорсткого контролю над якістю імпортної продукції.

Список використаних джерел:

1. Покращання систем логістики та маркетингу для МСП в сільському господарстві: Стандарти якості для свіжих фруктів та овочів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bdmta.org.ua>.
2. Андрійчук В.Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2014. – № 3. – С. 29–35.

3. Сільське господарство України за 2015 р. Статистичний щорічник / За заг. кер. Ю.М. Остапчука. – К., 2016. – 367 с.
4. Названо найбільших виробників овочів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroportal.ua/ua/news/rasteniiovodstvo/nazvany-krupneishie-proizvoditeli-ovoshchei/>.
5. Зубець М.В. Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах / М.В. Зубець, С.О. Тивончук. – К. : Аграр. наука, 2006. – 480 с.
6. Рябенко Г.М. Поглиблення інтеграційних зв'язків в овочеконсервному підкомплексі / Г.М. Рябенко // Тези доповідей Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу (9–11 квітня 2008 р.). – Миколаїв : МДАУ, 2008. – С. 23–24.
7. Логоша Р.В. Стан та перспективи діяльності овочепереробних підприємств в Україні / Р.В. Логоша // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – Вип. 3(8). – С. 64–77.
8. Логоша Р.В. Трансформації ринку овочів в Україні / Р.В. Логоша // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – Вип. 3 (8). – С. 55–67.
9. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 4 жовтня 1992 р. № 2269-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T226900.html.
10. Корнієнко С.І. Основні положення галузевої комплексної програми «Овочі України – 2020» / С.І. Корнієнко, В.П. Рудь // Овочівництво і баштанництво. – 2015. – № 61. – С. 17–33.
11. Мінагрополітики: українці матимуть вдосталь овочів за доступною ціною. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/ua/news/201661-minagropolitiku-ukrainci-matymut-vdostal-ovochiv-za-dostupnoyu-cinouu>.
12. Ульянченко О.В. Стан та перспективи розвитку овочепереробної галузі України / О.В. Ульянченко, Н.В. Прозорова // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 7. – С. 49–57.
13. Гальчинська В.А. До питання стратегії розвитку овочівництва / В.А. Гальчинська // Агроінком. – 2012. – № 8–12. – С. 12–13.
14. Логоша Р.В. Державне регулювання ринку овочів: стан, проблеми, шляхи вирішення / Р.В. Логоша // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2016. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 47–50.

Навольська Н.В.

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій
Тернопільського національного економічного університету*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ОПТИМІЗАЦІЇ ШЛЯХІВ ПРОСУВАННЯ ПРОДУКЦІЇ

Анотація

Розглянуто актуальні питання щодо забезпечення ефективності діяльності підприємств за сучасних умов господарювання. Досліджено сутність понять «збут», «збутова діяльність». Виокремлено завдання збутової діяльності хлібопекарських підприємств. Розглянуто особливості